

ТАМНА СТРАНА ЛИЧНОСТИ И
ПСИХОЛОШКА ПОМОЋ У КРИЗИ

Борис Кордић*

Универзитет у Београду, Факултет безбедности

Лела Бабић**

Универзитет Сингидунум, Пословни факултет

Особље укључено у пружање психолошке прве помоћи сусреће се са свим облицима људских реакција на кризне ситуације изазване акцидентом. Један део понашања је производ активирања димензија личности које се у литератури означавају као тамна страна личности. Специфичност тих понашања је у ефекту који стварају код особа које помажу, односно изазивају код њих негативне емоционалне реакције и потребу за осудом таквих облика понашања. Да би се избегле последице негативних ефеката на психолошку прву помоћ потребно је едуковати особље које учествује у пружању помоћи у препознавању тамне стране личности. У раду су приказана три приступа разумевању негативног понашања: модификације парадигме пет димензија, особине супклиничке популације поремећаја личности и црте аморала.

Кључне речи: *супклиничке црте личности, аморал, психолошка помоћ у кризи, негативно понашање*

Увод

С почетком 21. века уведен је у употребу термин „таман” да значи оне особине личности које се налазе на размеђи између општеприхваћених особина личности, најчешће представљених парадигмом пет димензија, и особина личности карактеристичних за клиничку популацију, односно поремећаје личности. Роберт и Џојс Хоган употребили су термин „тамна страна” да би означили приступ разумевању неуспешног управљања из угла особина личности које доприносе некомпетентности вођа (Hogan & Hogan, 2001). Полазећи од описа друштвено одбојних личности (Kowalski, 2001) Паулус и Виљамс су издвојили три особине личности из подручја супклиничких црта које су најчешће истраживане и назвали из тамна тријада (Paulhus & Williams, 2002). У наредном периоду појавила су се истраживања која су тамну страну личности доводила у везу са делинквентним понашањем на послу (Lee, Ashton, & de Vries, 2005), поремећајима личности (Simms, Yufik, & Gros, 2010), међуодносом особа –окружење на послу (Zettler & Hilbig, 2010), разво-

* Др Борис Кордић је ванредни професор психологије, kordic@fb.bg.ac.rs.

** Др Лела Бабић је ванредни професор психологије, lbabic@singidunum.ac.rs.

јем вођства (Harms, Spain, & Hannah, 2011), контрапродуктивним радним понашањем (Wu & LeBreton, 2011), предузетништвом (Akhtar, Ahmetoglu, & Chamorro-Premuzic, 2012), деструктивним вођством (Krasikova, Green, & LeBreton, 2013), те исходима на радном месту (Spain, Harms, & LeBreton, 2013). У овом раду истакнут је значај проучавања тамне стране личности у области психолошке помоћи у кризи.

Особе ангажоване у пружању помоћи сусрећу се, мање или више, са људима из угрожених подручја који се, по правилу, налазе у стању психолошке кризе услед акцидента који их је задесио. Психолошка криза може се испољити, према класификацији поремећаја изазваних тешким стресом, као акутна стресна реакција, пост-трауматски стресни поремећај или као поремећај прилагођавања (преузето из девете ревизије Међународне класификације болести Светске здравствене организације ICD-X). Особе које помажу у раду са трауматизованим људима могу да реагују на сличне начине проживљавајући стресове и трауме угрожених особа којима помажу. Стога су разни облици обуке за рад са угроженима важан предуслов за приступање помажућим професијама. То је захтев који би требало да се испоштује и када су волонтери у питању. Поред припрема у облику обуке важан саставни део рада са помажућим особама је супервизијски рад који може бити налик психолошким интервенцијама у кризи са наменом да се помажуће особе растерете унутрашње напетости која нараста услед изложености трауматичним догађајима и пост-трауматским реакцијама угроженог становништва, као и са циљем да се на когнитивном нивоу интегрише разумевање текућих догађаја (Кордић, 2005).

Током незапамћених поплава које су задесиле Србију ангажовао се велики број стручних лица и волонтера како би се помогло угроженом становништву. Међу волонтерима се ангажовао и немали број психолога и непсихолога у напорима да пружи психолошку прву помоћ угроженом становништву. Одређен број њих врло брзо је схватио да није у стању да се носи са захтевима који им се постављају, па су се померили на послове у којима нису изложени сусрету са угроженим становништвом или су одустали од даљег волонтерског учешћа. Други су потражили стручну супервизијску помоћ како би надокнадили недостатак потребног разумевања људских реакција на кризно стање што би им помогао у бољем изналажењу адекватних облика помоћи. Већи део психолошке прве помоћи одвијао се кроз рад са угроженим становништвом у прихватним центрима. Волонтери су на терен кренули са очекивањем да ће се сусрести са људима који пате и којима је потребна помоћ добронамерних људи. Међутим, у сусрету са угроженим становништвом нису се сусрели само са, за трауму, очекујућим реакцијама патње и мобилисаним ресурсима за превладавање кризних ситуација, већ и са облицима понашања који се могу окарактерисати као негативни, некултурни, агресивни, неморални и слично. На оваква понашања волонтери, па ни стручна лица, најчешће нису припремљени. Један од битнијих разлога јесте што се у литератури најчешће овакви облици понашања не описују јер, строго узевши, не спадају у круг трауматских реакција угроженог становништва. Они су познати људима са искуством у раду са угроженим становништвом и трауматизованима који су изградили свој систем одговора на такве реакције. Међутим, систематизован приступ разумевању негативног понашања у кризним ситуацијама још увек не постоји у литератури.

За нашу употребу, реакције на тежак стрес (акцидент) сврстаћемо у три групе: очекујуће реакције на тежак стрес присутне код ментално здравих особа, негативно пона-

шање и симптоматско понашање које указује на дубље психичке поремећаје. Када је реч о очекујућим реакцијама на тежак стрес пожељно је користити психолошку прву помоћ и психолошке интервенције у кризи. У случају психичких поремећаја угрожени се усмеравају на стручну психијатријску помоћ. Међутим, за негативна понашања не постоје систематизовани облици помоћи, а постоји тенденција да се реагује репресивним мерама усмереним на спречавање и сузбијање таквог понашања. Циљ овог рада је да прикажемо теоријске приступе негативном понашању из перспективе психологије индивидуалних разлика и размотримо могућност њихове употребе у обликовању адекватног приступа негативним понашањима током психолошких интервенција у кризи. Поћи ћемо од покушаја да одредимо облике понашања које смо назвали негативним, а затим ћемо приказати схватања тамне стране личности са посебним освртом на тамну тријаду, изучавања супклинничких црта личности и приступ истраживању аморала.

Негативно понашање

Израз негативно понашање није најсрећнији избор термина за означавање групе понашања којом се бавимо у овом раду. У уводу смо означили дате облике понашања као негативне, некултурне, агресивне, неморалне и слично. Појам негативно, за разлику од појмова некултурно, агресивно и неморално, носи само значење предзнака у смислу да неко понашање може бити негативно или позитивно, а не и додатна значења као што носе термини култура, морал, агресија и слични. Стога је један од разлога за употребу појма негативно понашање избегавање додатних значења појма. Други разлог је у вези са контекстом који нас интересује, а то је психолошка помоћ људима који се налазе у стању психичке кризе услед акцидента. Негативна понашања изазивају код помагача аверзивне реакције у које спадају згражање над таквим понашањем, вредновање таквог понашања као неморалног, одбојност према људима који се тако понашају, иритираност посматрањем таквог понашања и сличне. Дакле, може се рећи да негативна понашања изазивају негативне реакције код добронамерних помагача.

Незгодна страна употребе појма негативно понашање јесте што може да асоцира на облике понашања који су негативни у смислу да захтевају кажњавање. На пример, крађа је облик негативног понашања који захтева употребу репресивних мера. Нас занимају облици понашања који се не кажњавају. Дobar пример представља угрожено лице у прихватилишту које приликом пријема гардеробе захтева да му/јој се да само маркирана роба. Овакав захтев може бити разумљив у одређеним околностима, али, мало ко очекује да ће се неко у ситуацији велике несреће понашати на овакав начин. У позадини захтева за маркираном робом може да стоји намера да се она препрода. Таква асоцијација јавља се као логична у примеру човека који у исцепаној одећи чека да буде пребачен из једног прихватног центра у други, а са собом носи десетак до врха пуних кеса робе.

Другим речима, проблем дефинисања појма негативно понашање повезан је са одређивањем опсега датог појма. Уколико би га шире одредили он би укључио понашања која се кажњавају. Наша тенденција је да сузимо опсег појма негативно понашање на оне облике понашања који су за помагаче неочекивани, непримерени ситуацији и изазивају аверзивне реакције. У такве облике може да се укључи и крађа уколико је реч о

симптоматском понашању, а размере материјалне штете нису велике. На пример, у прихватним центрима било је случајева крађе мобилних телефона иако је свима који немају телефон било омогућено да добију један. У негативно понашање спадају и облици понашања који нису очигледно негативни на први поглед, али се препознају по иритираности коју помагачи осећају када су дуже време изложени контакту са особама које испољавају такво понашање, на пример, људи који не престају да се жале и препричавају одређени трауматични догађај. У почетку се стиче утисак да је прича сасвим примерена, али како говорник не реагује на интервенције помагача и не престаје да прича, долази до осећања иритираности код помагача и често се јавља сумња у истинитост приче која се слуша. Дакле, посматрано понашање није негативно ни по једном видљивом показатељу, али емотивна реакција помагача открива да се ради о негативном понашању које је замаскирано и има за циљ да извуче секундарну добит од интеракције. Можемо рећи да су мотиви за секундарну добит себичне природе.

Приступи разумевању негативног понашања

У овом раду је испитано у којој мери психологија индивидуалних разлика може да помогне у објашњавању негативног понашања. Психологија индивидуалних разлика полази од претпоставке да постоје диспозиције унутар личности које представљају латентне генераторе манифестног понашања. Диспозиције се у литератури називају црте личности, димензије личности, домени личности и слично. У складу са претпоставком психологије индивидуалних разлика, негативна понашања могу се објаснити постојањем одређених диспозиција које су релативно трајно присутне у личности и које постају манифестне тако што изазивају негативна понашања под одређеним околностима.

Доминантна парадигма у психологији индивидуалних разлика је парадигма пет димензија која је представљена са два модела: модел великих пет и петофакторски модел. Према петофакторском моделу пет особина личности (екстраверзија, неуротицизам, савесност, сарадљивост, отвореност за искуство) представља пет главних димензија на основу којих можемо да објаснимо највећи варијабилитет у понашању људи (Кнежевић, Џамоња-Игњатовић, & Ђурић-Јочић, 2004). Међутим, новија истраживања показују да је за објашњење негативног понашања адекватније користити моделе са више од пет фактора (Lee, Ashton, & de Vries, 2005). Стога допуне петофакторског модела узмемо као један од приступа разумевању негативног понашања из угла психологије индивидуалних разлика.

Други приступ полази од описа клиничких случајева који се сврставају у категорију поремећаја личности са циљем да се издвоје особине личности које стоје у позадини оваквих поремећаја. Овај приступ полази од претпоставке да се девијантни облици понашања могу објаснити девијантним или аберантним цртама личности (Wu & LeBreton, 2011). Притом се инсистира на разлици између клиничког и супклиничког, јер је популација супклиничких случајева важна за објашњење негативног понашања. Разлике се виде у томе што клиничка популација поремећених личности најчешће заврши у затвору или психијатријским установама, док супклиничка обухвата људе који углавном нормално функционишу у свакодневном животу. Клиничка популација показује изражену дисфункционалност у сферама живота као што су посао, породица,

дружење, док је супклиничка популација у стању да одржи социјалне везе, посао и очува породицу. Клиничка популација је веома ограничена и обухвата, у случају клиничке психопатије, око 1% популације (Hare, 1999), док супклиничка популација обухвата приближно око 10% (LeBreton, Binning, & Adorno, 2006).

Трећи приступ полази од изучавања диспозиција које обликују морално понашање тако што им се приступа са негативне стране, из аморалности. У изучавању аморалне позиције полази се од претпоставке да је суштина аморалне позиције повезана са правилом „баш ме брига за друге“ (Кнежевић, 2003). Истраживања аморалности развила су се у нашој средини из истраживања прокриминалних вредносних оријентација.

Модификације парадигме пет димензија

У оквиру психологије индивидуалних разлика користе се корелациона истраживања као основни методски приступ. Најчешће се користе инвентари личности са Ликертовом скалом ајтема за прикупљање података, а линеарни модел статистичке анализе уз употребу анализе главне компоненте за обраду података. Овакав облик истраживања резултирао је парадигмом пет димензија која их издваја као базичне у структури личности. Чињенична база за факторску анализу код једног дела истраживача је лексичка хипотеза по којој језик садржи речи које описују људско понашање и доживљавање, а код другог дела истраживача су постојећи упитници конструисани за мерење црта личности. Теоретичари који су користили лексичку хипотезу развили су модел великих пет (Digman, 1990; Goldberg, 1990), а теоретичари који су користили упитнике модел пет фактора (Costa & McCrae, 1995). И једни и други дошли су до парадигме пет димензија. У новије време уводе се модификације парадигме пет димензија кроз корекције модела великих пет и модела пет фактора. Модел великих пет је коригован увођењем нових термина у чињеничну базу, а модел пет фактора је коригован провером на различитим језицима.

Модел великих пет настао је на основу Норманове таксономије (Norman, 1967) која је исправила одређене недостатке таксономије коју су спровели Олпорт и Одберт (Allport & Odbert, 1936). Норман је из речника издвојио листу од 18.125 речи које описују личност. Добијену листу је смањено одбацивањем евалуативних, нејасних, метафоричних, опскурних и мање познатих термина, као и оних који се односе а на анатомске и физичке диспозиције. Поједини аутори спровели су нову лексичку студију речника тако што су укључили термине који се односе на расположења и евалуативне термине, сматрајући их важним за представљање абнормалних манифестација личности (Waller & Zavala, 1993). На основу њихове таксономије издвојено је седам димензија личности од којих две представљају нове димензије у односу на модел великих пет: позитивна валенца и негативна валенца, димензије које се односе на екстремно позитивна или негативна самовредновања. Кроз позитивну валенцу човек се описује као изузетан, важан, паметан, и слично, а кроз негативну валенцу описује се као зао, неморалан, одвратан и слично. Сматра се да позитивна и негативна валенца описују маладаптивне и екстремне карактеристике личности које не покрива модел великих пет који добро описује просечне, нормалне личности (Simms, Yufik, & Gros, 2010).

Лексичке студије структуре личности на различитим језицима издвојиле су шест основних димензија у структури личности (Ashton, Lee, Perugini, Szarota, de Vries, Di Blas, и сар, 2004). Нови модел назван је HEXACO (енгл. Honesty-Humility, Emotionality, eXtraversion, Agreeableness, Conscientiousness, Openness to Experience). Пет димензија покапа се са постојећим петофакторским моделом, а нова, шеста димензија названа је поштење–понизност. Претпоставља се да нови фактор представља индивидуалне разлике у оклевању наспрам жељи да се искористе други људи, а студије показују да шести фактор говори о поштењу, искрености, праведности, а на супротном крају о жељи да се други обману, похлепи, хвалисавости и осећању да нам припадају привилегије (Ashton, Lee, & Son, 2000; Lee & Ashton, 2004; Ashton & Lee, 2009). Истраживања потврђују повезаност поштења–понижности са делинквентним понашањем на радном месту, материјализмом, социјалном сналажљивошћу, те неетичким пословним одлукама (Lee, Ashton, & de Vries, 2005; Ashton & Lee, 2008). Такође се показало да је израженост особине поштење–понижност повезана са различитим реакцијама на ситуационе факторе: особе са високим поштењем–понижношћу понашају се сарадљиво и поштено у различитим ситуацијама, док се особе са ниским поштењем–понижношћу понашају различито у различитим ситуацијама (Zettler & Hilbig, 2010). Особе са ниским поштењем–понижношћу лако склизну из сарадљивог у манипулативно понашање када им околности то дозвољавају, а с циљем да извуку добит за себе. Према теорији активације црта личности одређене црте личности постају уочљиве само у одређеним ситуацијама које представљају специфичну драж за њихово активирање (Kamdar & van Dyne, 2007).

Модификације парадигме пет димензија указују да издвојене нове димензије личности, као што су поштење–понижност, позитивна валенца и негативна валенца, могу да се посматрају као диспозициони основ негативног понашања.

Особине супклиничке популације поремећаја личности

Супклиничке црте личности представљају средину између црта „нормалних” личности, као у парадигми пет димензија личности, и „клиничких” црта које се користе у дијагностиковању психопатолошких поремећаја. Могу се посматрати као особене ђудљивости које не ометају свакодневно функционисање, али могу изазвати негативне исходе под одређеним околностима (Harms, Spain, & Hannah, 2011). Иако су истраживања супклиничких црта личности спорадична, уочавају се два правца развоја: употреба „тамне тријаде” (Paulhus & Williams, 2002) или једанаест супклиничких црта личности изведених из DSM IV (Хоганов развојни инвентар; Hogan & Hogan, 1997).

Тамну тријаду чине макијавелизам, супклинички нарцизам и супклиничка психопатија (Paulhus & Williams, 2002). Употреба израза „тамна тријада” одговорна је за посматрање супклиничких црта личности као тамне стране личности за разлику од светле стране која је представљена парадигмом пет димензија (Spain, Harms, & Lebreton, 2013). Тамна тријада указује на злбан карактер са тенденцијом у понашању ка самопромовисању, емоционалној хладноћи, претварању и агресивности (Paulhus & Williams, 2002). Кратак опис тамне тријаде дат је у табели 1.

Табела 1 – Опис црте личности које чине тамну тријаду

Назив црте	Опис црте личности
Нарцизам	осећање доминантности, склоност израбљивању других и егзибиционизму; приказивање себе као вредног, привлачног, способног, вољеног; слабо одржавање односа са другима јер не верују и не воде бригу о другима, други су важни само ради одржавања високог самопоимања
Макијавелизам	склоност управљању другима ради личне добити, као и обманама и израбљивању; безобзирност, сумњичавост, слабо развијене интерперсоналне вештине, решавање проблема без емотивног учешћа, не воде бригу о другима, усмерени на личне циљеве, склони лагању, теже доминацији над другима
Психопатија	импулсивност, арогантност, склоност манипулацији и лагању, ниске анксиозности и емпатије, без осећања кривице и савести; верују у своју супериорност над другима, егоцентрични, не поштују правила и сматрају да заслужују изузетан третман, теже романтичним и платонским везама,

Хоганов развојни инвентар чини једанаест супскала: надражив, скептичан, опрезан, резервисан, лежеран, арогантан, несташан, разнобојан, маштовит, марљив, покоран (енгл. excitable, skeptical, cautious, reserved, leisurely, bold, mischievous, colorful, imaginative, diligent, dutiful). Називи супскала представљају еуфемистичке ознаке за далеко негативније појмове присутне у DSM IV класификацији (Harms, Spain, & Hannah, 2011): гранични, параноидни, избегавајући, шизоидни, пасивно-агресивни, нарцистични, антисоцијални, хистрионични, шизотипски, опсесивно-компулсивни, зависни (енгл. borderline, paranoid, avoidant, schizoid, passive-aggressive, narcissistic, antisocial, histrionic, schizotypal, obsessive-compulsive, dependent). Високи скорови на супскалама означавају сличне атрибуте аналогним дијагностичким категоријама DSM IV класификације, али у мањој мери.

Табела 2 – Опис супклиничких црта личности према Хогановом развојном инвентару

Назив црте	Опис супклиничке црте личности
Надражив	ћудљив и противуречно забринут; одушевљен особама, идејама и пројектима да би се накнадно разочарао у њих
Скептичан	циничан, неповерљив, претерано осетљив на критику, скептичан према искрености туђих намера
Опрезан	отпоран на промене и невољан да предузме разумне кораке из страха од негативног вредновања
Резервисан	друштвено повучен, недостатак интереса за и свести о осећањима других
Лежеран	независан, равнодушан према захтевима других, а често раздражљив ако не одустају
Арогантан	неуобичајено самоуверен, невољан да призна грешке или слуша савете, не може да учи из искуства
Несташан	ужива у ризицима и тестирању граница
Разнобојан	изражајан, драматичан, жели да буде примећен
Маштовит	делује и мисли на стваралачки и необичан начин
Марљив	брижљив, тачан, критичан према учинку других
Покоран	труди се да угоди, ослања се на друге због подршке, невољан да предузме независну акцију

Аутори упозоравају на чињеницу да црте личности, светле и тамне, могу бити ефективне и неефективне, зависно од околности и њихове важности за личности (Judge, Piccolo, & Kosalka, 2009). Било која црта личности која је екстремно изражена постаје патолошка (Miller, Lynam, Widiger, & Leukefeld, 2001). Стога и супклиничке црте личности могу да покажу различите ефекте, како позитивне тако и негативне (Harms, Spain, & Hannah, 2011). На пример, присуство психопатских црта личности може довести људе до високог друштвеног статуса зато што се такве особе опајају као интелигентне, шармантне и занимљиве, јер су у стању да управљају емоцијама у своју корист (Hare, 1999).

Табела 3 – *Опис категорија поремећаја личности према DSM-IV класификацији*

Назив категорије	Опис поремећаја личности
Гранични	неприкладан бес, нестабилни и интензивни односи
Параноидни	неповерљиви и сумњичави према другима; негативно тумачење туђих мотива
Избегавајући	социјална инхибиција, осећања неадекватности, преосетљивост на критику
Шизоидни	емоционална хладноћа и отуђеност од других; равнодушност на критику
Пасивно-агресивни	пасивни отпор очекивањима од учинка, раздражљиви ако се тражи од њих нешто што не желе
Нарцистични	грандиозно осећање сопствене важности и права, арогантно понашање и ставови
Антисоцијални	игнорисање истине, импулсивност, неуспех да се прилагоде друштвеним нормама
Хистрионични	претерана осећајност и потреба за пажњом
Шизотипски	неуобичајена веровања и размишљања, ексцентрично и чудно понашање и говор
Опсесивно-компулсивни	преокупационост редом, правилима, контролом, нефлексибилност
Зависни	отежано доношење свакодневних одлука без претераног саветовања и уверавања, неспремни да изразе неслагање

Истраживања потврђују повезаност супклиничких црта личности са новим димензијама личности добијеним модификацијама петофакторског модела. Утврђена је негативна повезаност између макијавелизма и поштења–понижности (Lee & Ashton, 2005). Супклиничке црте личности показале су се као важни предиктори радног учинка, развоја вођства и односа са надређенима (Spain, Harms, & Lebreton, 2013).

Црте аморала

Конструкт аморала развијен је код нас захваљујући истраживањима Института за криминолошка и социолошка истраживања и теоријском и практичном доприносу Горана Кнежевића (2003). Морално понашање је појава коју је тешко истраживати инвентарима личности, али је зато могуће потражити диспозиције унутар лично-

сти које опредељују човека на понашања која су у супротности са моралним понашањима. За аморал се претпоставља да чини диспозицију унутар личности која не дозвољава особама да се дистанцирају од себичних интереса у контакту са другим људима. Екстремна израженост црта аморала води у криминално понашање. Један од циљева конструисања инструмента за мерење аморала био је разликовање криминалаца од некриминалаца, а један од индикатора био је дубина криминалне инволвираности. Скала аморала (АМРЛ 15) има петнаест супскала: импулсивност, слаба контрола импулса, слаба социјализација, хедонизам, лењост, пројекција аморалних импулса, тврдоглавост, макијавелизам, ресентиман, антрополошки песимизам, садизам, рационализација бруталности, брутални хедонизам, брутална модулација ресентимана, пасивна аморалност. Наведене скале групишу се у три фактора вишег реда. То су: слабом контролом импулса подстакнута аморалност (првих пет супскала), фрустрацијом подстакнута аморалност (средњих пет супскала) и бруталношћу подстакнута аморалност (крајњих пет супскала).

Табела 4 – Опис црта личности које мери АМРЛ 15, инструмент за мерење аморала

Назив црте	Опис црте аморала
Импулсивност	непромишљеност, наглост
Слаба контрола импулса	одсуство контроле импулса и реаговања; непредвидивост реаговања
Слаба социјализација	недоследне и неадекватне методе социјализације; занемаривање; лоши идентификациони модели
Хедонизам	површна хедонистичка оријентација животни став „лако ћемо“;
Лењост	лењост; ниска истрајност; неорганизованост, неамбициозност
Пројекција аморалних импулса	пројекција и рационализација аморалних импулса
Тврдоглавост	тврдоглавост; инат; осветништво; несарадљивост
Макијавелизам	понашање у складу са правилом „циљ оправдава средство“
Ресентиман	мржња, осећањем инфериорности мотивисана деструкција; малициозност, завист
Антрополошки песимизам	рационализација аморалних импулса кроз антрополошки социјални песимизам; релативизација моралних стандарда
Садизам	задовољство у мучењу других, суровост, одсуство емпатије, одсуство самилости и сажалења
Рационализација бруталности	рационализација бруталности и немилосрдности; цинизам и презир и подсмевање врлини
Брутални хедонизам	брутално модулиран хедонизам; крајња себичност; апологија егоизма; телесно задовољење по сваку цену
Брутална модулација ресентимана	завишћу и малициозношћу мотивисана активна и брутална деструкција
Пасивна аморалност	аморалност услед уздржавања од моралне акције; пасивна злурадост

Кнежевић (2003) емпиријском провером издваја два основна облика аморалног понашања: инструментално-агресивну – импулсивно модулирану аморалност и пасивно-агресивну – садистички модулирану аморалност. Ови облици аморалности одговарају приближно појмовима офанзивне и дефанзивне агресивности. Полазе-

ћи од теста редуцибилности на психолошке конструкте истог емпиријског нивоа Кнежевић закључује да се аморал може свести на карактеристичне случајеве базичних генератора психологије индивидуалних разлика као што су агресивност, дезинтеграција конативних функција и кристализоване способности.

Бруталношћу подстакнута аморалност показала се као значајан фактор у предвиђању радног учинка запослених (Кнежевић, 2006). Фрустрацијом и бруталношћу подстакнута аморалност повезана је са негативним полом поштења–понижности, док је импулсивношћу подстакнута аморалност повезана са ниском савесности (Међедовић, 2011).

Психолошка помоћ личностима са тамном страном у кризним ситуацијама

Досад нису рађена истраживања која указују на везу између црта личности које припадају тамној страни и реакција на кризне ситуације. На основу клиничког искуства могу се навести приближни облици реакција који упућују на израженост појединих супклиничких црта личности. Тако, на пример, особе које бурно реагују тако што галаме, лупају или бацају ствари можда имају изражену црту надраживости која их чини неповерљивим према људима и појачава очекивање да ће се према њима понашати неправедно кроз одбацивање, игнорисање, критику или на сличне начине. Особе које тумаче догађаје на основу конспирације и спремне су на оптужбе и спорове са другима можда имају изражену скептичност и верују да се догађајима управља како би они били обманути и преварени. Особе које се стриктно придржавају промовисаних процедура можда су изражено опрезне и плаше се погрешног корака који их може осрамотити и довести у непријатну ситуацију. Особе које остају недирнуте бурним догађајима и емоцијама других људи можда имају изражену резервисаност и повлаче се у властити свет у којем остају окупирани сами собом. Особе које су спремне да напакује тако да се то не види можда имају изражену лежерност којом прикривају пресетљивост на знаке непоштовања и осветољубивост. Особе које су претерано самоуверене и причају приче које не делују истинито можда имају изражену арогантност како би испунили потребу да се допадне другима, да буду поштовани и хваљени. Особе које су спремне да преузму ризике који их животну угрожавају можда имају црту несташности и спремни су на разне облике заводљивости како би од других извукли различите добити. Особе које изузетно воде рачуна о свом изгледу, облачењу и наступу можда имају изражену црту разнобојности и верују да су интересантни и привлачни другима и да људи уживају да их посматрају. Особе које нас задивљују својим запажањима, увидима и необичном изражајношћу можда имају изражену маштовитост и заокупљени су тумачењем туђих мотива. Особе које теже да се понашају као узорни грађани вероватно су врло марљиве и реагују на кризне ситуације тако што појачавају оријентисаност на детаље, раде напорно и прековремено. Особе које су претерано учтиве и спремне да удовоље другима можда имају претерано изражену покорност и беже од преузимања иницијативе и доношења одлука.

Смештање описане реакције људи у оквир тамне стране личности даје нам значајну предност, јер се можемо објективније поставити у улогу особе која помаже. То доприноси стварању и одржавању дистанцираног и вредносно неутралног става који нам омогућава разумевање разноврсних људских реакција и њихових мотива. У

супротном, дешава се да наша беспомоћност и пратеће емотивне реакције на људску патњу нађу одушка кроз непријатељска осећања изазвана људским реакцијама произишлим из супкличничких или аморалних црта личности.

Особље ангажовано у пружању психолошке помоћи мора да се обучи у реаговању на суштинске елементе кризне ситуације, а не на површинске. Када је психолошка прва помоћ у питању треба се усмерити на ублажавање патње. Како истраживања потврђују, супкличничке црте личности често нису видљиве у нормалним околностима, већ се активирају у посебним ситуацијама. Уколико их је ситуација кризе активирала један од приступа ублажавању патње може бити стварање сигурне средине кроз пружање социјалне подршке и сигурног ослонаца. То може бити посебно отежано код особа које су неповерљиве, скептичне, арогантне, лежерне и опрезне. Имајући у виду скривене психолошке потребе код таквих људи не треба очекивати да ћемо их уверити речима у наше искрене намере, већ треба мењати приступе у зависности од тренутних ефеката. На пример, некад треба саслушати необичне теоријске конструкције маштовитих, а онда их усмерити на конкретне догађаје и особе у њиховом животу. Слушањем прихватамо људе онаквима какви јесу, а усмеравањем на конкретне догађаје и људе скрећемо пажњу са самоокупирајућих размислања на реална дешавања и потребе људи.

Рад са тамном страном личности представља врло деликатан посао, јер се ради о мање уочљивим и прикривеним особинама личности које знају да буду и замаскиране. Те особине личности изазивају код помагача губитак емпатије и негативне реакције које се јављају полусвесно и отежавају исправно реаговање у тренутку. Због нежељених реакција лако долази до оправдавања властитог неадекватног понашања пребацавањем кривице на особу која га је испровоцирала, на њен неморал, неосетљивост, безобзирност и слично.

Чињеница да постоје људи са тамном страном личности представља проблем при ангажовању волонтера, јер кратки временски оквири не дозвољавају могућност адекватне припреме. На сличан проблем наилазимо и код добро обучених стручњака који нису упознати са теоријама које објашњавају механизме у позадини комплементарних реакција на туђе понашање у дијадним односима. У сваком случају, као што информисање људи о могућим реакцијама током стреса помаже у прихватању и бољем управљању стресом, тако и информисање о тамној страни личности треба да помогне особљу ангажованом у пружању психолошке прве помоћи да прихвате необичне и неадекватне реакције на кризе и боље управљају комуникацијом.

Закључак

Истраживања у области тамне стране личности указују на значај проучавања „тамних“ црта личности у областима које се дотичу различитих облика понашања, као што су делинквентно понашање на послу, контрапродуктивно радно понашање, деструктивно вођство, предузетништво и слично. У раду смо показали употребивост различитих теоријских објашњења тамне стране личности у разумевању негативног понашања које се јавља у кризним ситуацијама изазваним акцидентом. Међу теоријским објашњењима приказали смо две модификације парадигме пет ди-

мензија личности (HEXACO модел и модел седам димензија личности), два приступа из угла супклиничке популације поремећаја личности (модел тамне тријаде и модел супклиничких црта личности изведених из DSM IV) и црте аморала. Указали смо на могуће правце корекције понашања особља ангажованог у пружању психолошке прве помоћи угроженим људима код којих долази до манифестације тамне стране личности у понашању. Важно је да особље буде обучено у препознавању тамне стране личности, посебно стога што је реч о супклиничким цртама личности које могу остати притајене или се манифестовати на замаскиран начин. Кроз адекватне облике едукације и супервизијски рад може се појачати осетљивост особља у запажању понашања која су подстакнута тамном страном личности. Едукација, такође, треба да помогне у препознавању властитих емотивних реакција на понашања изазвана тамном страном личности које су најчешће негативне. Бољом контролом личних емотивних реакција остварује се боља контрола у реакцијама на такве облике понашања. Интервенције треба усмеравати на суштинске аспекте кризне ситуације, а не на површне манифестације које су производ кризне ситуације и активације „тамних” црта личности.

Литература

- [1] Akhtar, R., Ahmetoglu, G., & Chamorro-Premuzic, T. (2012). Greed is good? Assessing the relationship between entrepreneurship and subclinical psychopathy. *Personality and Individual Differences*.
- [2] Allport, G. W., & Odbert, H. S. (1936). Trait names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs*, 47(1), 1–171.
- [3] Ashton, M. C., & Lee, K. (2008). The prediction of Honesty–humility-related criteria by the HEXACO and five-factor models of personality. *Journal of Research in Personality*, 42(5), 1216–1228.
- [4] Ashton, M. C., & Lee, K. (2009). The HEXACO-60: A short measure of the major dimensions of personality. *Journal of Personality Assessment*, 91(4), 340–345.
- [5] Ashton, M. C., Lee, K., & Son, C. (2000). Honesty as the sixth factor of personality: Correlations with Machiavellianism, psychopathy, and social adroitness. *European Journal of Personality*, 14(4), 359–368.
- [6] Ashton, M., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., de Vries, R., Di Blas, L., Boies, K., & De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86(2), 356–366.
- [7] Costa P. T., & McCrae, R. R. (1995). Domains and Facets: Hierarchical Personality Assessment Using the Revised NEO Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 64(1), 21–50.
- [8] Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology*, 4(4), 417–440.
- [9] Goldberg, L. R. (1990). An alternative "Description of personality". The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(4), 1216–1229.
- [10] Hare, R. D. (1999). Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us. New York, NY: Guilford.
- [11] Harms, P. D., Spain, S. M., & Hannah, S. T. (2011). Leader development and the dark side of personality. *The Leadership Quarterly*, 22, 495–509. Paulhus, D. L., & Williams, K. (2002). The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(4), 556–568.

- [12] Hogan, R., & Hogan, J. (1997). *Hogan Development Survey Manual*. Tulsa, OK: Hogan Assessment Systems.
- [13] Hogan, R., & Hogan, J. (2001). Assessing leadership: A view from the dark side. *International Journal of Selection and Assessment*, 9, 40–51.
- [14] Judge, T. A., Piccolo, R., & Kosalka, T. (2009). The bright side and dark side of leader traits: A review and theoretical extension of the leader trait paradigm. *The Leadership Quarterly*, 20, 855–875.
- [15] Kamdar, D., & van Dyne, L. (2007). The joint effects of personality and workplace social exchange relationships in predicting task performance and citizenship performance. *Journal of Applied Psychology*, 92(5), 1286–1298.
- [16] Кнежевић, Г. (2003). *Корени аморалности*. Београд: Центар за примењену психологију.
- [17] Кнежевић, Г. (2006). Личност и каријера. Саопштење на Сабору психолога: *Изазови за примењену психологију у Србији*, 24-27 мај, Златибор.
- [18] Кнежевић, Г., Џамоња-Игњатовић, Т., & Ђурић-Јочић, Д. (2004). *Петофакторски модел личности*. Београд: Центар за примењену психологију.
- [19] Кордић, Б. (2005). *Психологија – Методе и технике у психологији и теоријски модели психосоцијалне угрожености појединца*. Београд: Центар за примењену психологију.
- [20] Kowalski, R. M. (Ed.). (2001). *Behaving badly: Aversive behaviors in interpersonal relationships*. Washington, DC: American Psychological Association.
- [21] Krasikova, D., Green, S. G., LeBreton, J. L. (2013). Destructive leadership: A theoretical review, integration, and future research agenda. *Journal of Management*, 39, 1308–1338.
- [22] LeBreton, J. M., Binning, J. F., & Adorno, A. J. (2006). Subclinical psychopaths. In Segal, D. L., & Thomas, J. C. (Eds.), *Comprehensive handbook of personality and psychopathology: Vol. 1. personality and everyday functioning* (pp. 388–411). New York, NY: Wiley.
- [23] Lee, K., & Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39(2), 329–358.
- [24] Lee, K., & Ashton, M. C. (2005). Psychopathy, machiavellianism, and narcissism in the five-factor model and the HEXACO model of personality structure. *Personality and Individual Differences*, 38(7), 1571–1582.
- [25] Lee, K., Ashton, M. C., & de Vries, R. E. (2005). Predicting workplace delinquency and integrity with the HEXACO and five-factor models of personality structure. *Human Performance*, 18(2), 179–197.
- [26] Међедовић, Ј. (2011). Да ли је аморалност шести фактор личности? *Зборник Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 30(1-2), 7-31.
- [27] Norman, W. T. (1967). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574-583.
- [28] Simms, L. J., Yufik, T., & Gros, D. F. (2010). Incremental Validity of Positive and Negative Valence in Predicting Personality Disorder. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 1(2), 77–86.
- [29] Spain, S. M., Harms, P. D., & Lebreton, J. M. (2013). The dark side of personality at work. *Journal of Organizational Behavior*, 35(1), 41-60.
- [30] Waller, N. G., & Zavala, J. (1993). Evaluating the Big Five. *Psychological Inquiry*, 4(2), 131–134.
- [31] Wu, J., & LeBreton, J. M. (2011). Reconsidering the dispositional basis of counterproductive work behavior: The role of aberrant personality traits. *Personnel Psychology*, 64(3), 593–626.
- [32] Zettler, I. & Hilbig, B. (2010). Honesty–humility and a person–situation interaction at work. *European Journal of Personality*, 24(7), 569–582.